

ШЫН

№ 25
(18300)

2013 чылдың
ФЕВРАЛЬ 28,
четверг
Садар өртээ 5 рубль

mail: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Тываның Баштыңының ажил-албаны

«ЕНИСЕЙНИН» УГЛАНЫЫШКЫНЫН ӨСКЕРТКЕН

Федералдыг М-54 автомобиль оруунуң үлүш-күрүне кызыгаа-участогунуң угла-нышкынын өскерттирин чедип ап шыдаан.

162 болгаш А-163 ав-тоу өскерттириниң дуга-республиканың эрге-ча-арының саналы-биле аның Транспорт яамызы эрешкен. Февраль 26-да алдыг орук агентилелинге чөвүлел хуралга Респуб-ликаштың Шолбан Кара-оол сен, М-54 маршруттуң чаа регион өнчүзүндө феде-р өнчү кылдыр шилчиде-талазы-биле ажилчын тургузар деп шийтирни илга хүлээп алган, ооң ке-ери март 12-де ажилын бээр. Баш удур санаанын алырга, бо ажил 2013 бирги чартында-ла до-курлуг.

Автомобил оруунуң угла-нышкынын өскерттириниң дугайында ны Шолбан Кара-оол фе-р деңнелге 2010 чылдан дүрүп келген дээрзин са-ал. «Енисей» оруун Кы-барыын чүкче угланды-ооң сөөлгү чедер черин мурнунда Моол кызы-е үнүп турган черинден барыын талазында Ханда-турга чедирер деп, Тыва-ан. М-54-түн чаа оруу-н «Кызыл-Ак-Довурак» Чадаана хоорайже ээр чедер болгаш күрүне кы-нче угланыр «Чадаана-ты» А-163 орукче катты-таварылгада автооруктуң ун дурту барык өскерил-ыл хоорайдан Хандагай-чедир участогунга ол 1 км узаар болгаш нии-е 311 км 105 метр болур. ун орук ажил-агының нге «Енисейни» ээлдир-

М-54 «Енисей» автомобиль оруу.

ген чорук барык өскертинмес, а республикага ол дыка улуг ужур-дузалыг болгаш ооң экономиказы-ның сайзыралынга көскү салдар-ны чедирип болур деп, Тываның Баштыңы санап турар. Мурнуку орук чүгле үш муниципалдыг тур-гузунуң девискээрлерин тавартыр эртип турган болза, чаа орук 9 кожууну хаара тудар, ында ре-гионнуң чурттакчыларының 70 хире хуузу чурттап турар. Эң чу-гула инвестиция төлөвилелдери боттанып, ооң иштинде кокстуг хөмүр-даштын улуг-улуг чыды-ны база кирип турар инвестиция төлөвилелдери бо кожууннарда боттанып турар болгай, ынчангаш чаа орук Тываның экономиктиг хөгжүлдениң өзү болур деп, Шолбан Кара-оол санап турар.

Оон аңгыда М-54 оруктуң уун өскерткен чорук Моол-биле са-дыг-экономиктиг харылзааларның

ам тургустунуп турар негелделе-ринге база дүжүп турар. «Хан-дагайты-Боршоо» каайлы эртти-рилге черинге Тываның даштыкы садыг-саарылгазының эң хөй ке-зи онаажып турар, М-54-түн ам эртип турары «Цагаан-Тологой» эрттирилге черин дамчыштыр кирип турарындан 13 катап хөй болуп турар. Хандагайты дам-чыштыр эртер федералдыг орук-ка контроль-хыналда пунктузун хөй талалыг эрттирилге чери эр-ге-байдалдыг кылдыр тургузар-га Тываның болгаш Сибириниң регионнарының Моол-биле кады ажилдажылгазын чаа деңнелче көдүрер арганы бээр. Келир үеде М-54-түн чаа угланышкыны Азия чурттарында диптер аразының аргыжылгазын боттандыраар чер база болуп болур.

Регионнуң автооруун феде-ралдыг өнчүже шилчидери ооң

шынарын болгаш айыыл чок чо-руун бедидер деп, Тываның Орук-транспорт комплекзиниң яамызы демдегеп турар. Оруктуң айыыл чок талазы амгы үеде чугула ай-тырыг болур, чүге дизе чогуур деңнелге оруктуң байдалын тудар-ынга республика бюджетинден акша-хөреңги чедишпейн турганы билдингир. Регионнуң автооруу-нуң чогуур деңнелде эвес байдалы орук озал-ондааның көвүдээни-ниң бир чылдагааны ол, ылаңгыя Тываның иштинде кол аргыжылга оруу болур А-162-ге ол хамаар-жыр.

М-54 федералдыг автоорукту өскерттириниң дугайында Тыва-ның Чазаа биле Evraz Group-га хамааржыр «Тываның оруктары-ның» аразында өнчү дамчыдып бээриниң дугайында чардынган дугуржулгаларында ооң мурнунда көрдүнгөн капиталдыг салыш-

кынның хемчээлин улгаттырып бо-лур. Ол дугуржулгага көрдүнгөни болза, А-162 автоорукту кады ажилдажылганын эргелелинге 20 чыл дургузунда ажыглаар деп көргөн. Ындыг болзажок Тыва-ның Орук-транспорт яамызының дыңнадып турары-биле алырга, орукту дамчыдарының чорудуу ам-даа эгелевээн болгаш кайы-даа талага когарал тургустунмазы-биле дугуржулганын негелделерин эде көөр үе бар. Ол дээрже, фе-дералдыг өнчүже шилчидер ужур-луг Кызыл-Чадаана аразының 223,9 км хемчээлдиг автооруунуң кезин кызырар дээни-дир.

Федералдыг оруктуң угла-нышкынын өскерттир деп Тыва-ның Чазаның эгелээшкенин дыка үр үениң иштинде өөренип көргөн. А 2011 чылда Тываның Башты-ңы Ш. Кара-оол ол төлөвилелге деткимчени Владимир Путинден алган.

«Тываның тос муниципалдыг тургузугларын таварып эртер бол-гаш Хандагайты-Боршоо делегей чергелиг эрттирилге пунктузунга чедер автоорукту федералдыг дең-нелче дамчыдар дугайында шын шийтир хүлээп алдынган-дыр. Ол Сибирь регионнарының даш-тыкыже үнер аргазын улгаттырып турар күрүнениң сонургалы-дыр. А бистиң төрөөн Тывавыска, амы-дыралдың дамыры-дыр! Ол төөгү-лүг болушкун хөгжүлдениң улуг бурунгаарлаашкыны болурунга бүзүрээр мен. «Кызыл-Эрзин» автооруун регион деңнелинде ал-ганы ооң байдалына харын-даа чогумчалыг. Автоорукту федерал-дыг өнчүже шилчтикениниң түңе-линде орук фондузунга 500 млн. рубль хосталып кээр. Ол акша-хөреңгини көдээ, ооң иштинде че-дери берге черлерге оруктарны чаартырынче угландыраар» — деп, Вконтакте социал четкиде боду-нун арнында Шолбан Кара-оол дыңнаткан.

Долаана САЛЧАК.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлге»

КОЖУУННУН ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРИ

Дяшты болбаа-зыраткан соон-да арткан ылардан болгаш сорттуң ыяштарын-ылган оттулар бри-ин (тууйбу хевирлиг-тырый базып каан-дүрүлгези «Чаңгыс-чаңгыс бүдүрүлге»-ел езугаар кедизин-үлделиг деп санат-

үлге черин Бии-Хем ко-уран хоорайда арга-арыг-радыр «Барс» КХН-ниң а тургузар деп план-

наан. Аңаа 10 млн. рубль өртект-иг брикеттер бүдүрер тускай дериг-херекселди садып алыры арткан. Бүдүрүлге чери хууда өнчү-хөреңгизинден 4 млн. рубль-ди инвестицияларынга белен. Ук ажил-чорудулга тургустуна бээр болза, 20 ажилчын олут немежир. Чамдык хөмүр-даш хевирлеринге база ыяшка деңнээрже, брикеттер 3 катап хөй чылыгыны берип бо-лур. Хөмүр-дашка деңнээрже, бри-кеттерниң өрттенген соонда хүлү 15 катап эвээш арттар.

Оон аңгыда көдээ ажил-агы бараннарын болбаазырадыр та-лазы-биле саналдарын Бии-Хем

кожууннуң төлээлери илереткен. Сүттү болбаазырадыр база сүттен кылган тыва национал аыш-чемни үндүрерин «Аржаан» КБКК (хууда сайгарлыкчы Нелли Чамзы) план-нап турар. Малиновка, Чкаловка, Аржаан суурларының чурттакчы-ларындан сүттү 3 чыл дургузунда «Аржаан» КБКК хүлээп келген. Бүдүрүлге черинге немей модуль-дуг сүт цегин садып алыр болза, бир чылда 340 тонна чедир сүттү болбаазырадыр аргалыг апар.

Сушь, Уюк, Ленинка суурлар-ның чурттакчылары инек мал-маганының сүдүн база дужаап эгелээр. Уюк суурда хууда сай-

гарлыкчы Аяс Тюлюш сүт хүлээр пунктуна ажыдарына белеткенип турар. Тускай оран-сава бар, сеп-телге ажылдары доозулган. Соо-дар дериг-херекселди садары арткан.

Тарлаг суурда ажылдап турар пилорама ээзи Айдын Соскал чазанылга кылыгларын бүдүр-геш, садып эгелээр. Цехти Тарлаг суурга ажыдар, 7 ажилчын олут тургустунар. Сушь суурда хууда сайгарлыкчы Р. Кулундарий чурт-такчы чонга ыяш хирээлээр тала-зы-биле ачы-дузаларны чедирип турар. Ынчангаш бүдүрүлге че-рин калбартыры чугула апар-

ган. Хүттүң чурттакчылары суурга хлеб быжыраар чер турза эки деп санаан. «Тайга» станциязынга аъттыг туризмни сайзырадыр ду-гайында Сесерлигиниң хууда сай-гарлыкчызы Кежик Лапчар санал-даан. Оон хууда азыралында 70 аът бар. Хадын суурнуң чурттак-чызы Чечек-оол Сотпаның нацио-нал идик-хеп даараар бүдүрүлге черин ам-даа сайзырадыр дээн бодалын база деткээн. Шынар-лыг даараан национал идик-хепти чүгле кожууннуң чурттакчылары эвес, а өске-даа черлерден кижилер херегеп турар.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

КОЛ ЧҮҮЛ - ДҮВҮРЕВЕС

Азияна
Алдын-Херел АПЫКАА
тырттырган чирчү.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ – МАЛ ААРЫГЛАРЫ

Көдээ ажил-агыйында

Хүннүң медээлери

Февраль 21-де Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының хурал-даар залында республиканың мал эмчилеринин чыл отчелунун болгаш чыл планнааш-саннын дугайында хуралы болган. Аңаа Тываның көдээ ажил-агый болгаш аш-чем айыдының оралакчызы Сергей Ондар, Тываның Ветеринарлыг хайгаарал албанының даргазы Арис Маа-ыр-оолович Саая болгаш аңгы-аңгы кожууннарның мал аарыгларында удур эр-лелдеринин мал эмчилери, кгалтерлери киришкен.

Тываның Ветеринарлыг хай-галбанының даргазының кчызы Юрий Орусбай:

Республикага аңгы-аңгы аарыгларында удур ажил-чыл санында күштелдирип, ида чогуур хемчеглерни п турар бис. Оларның ара-ан-не нептерегей мал — бруцеллез. 2012 чылдың ида Тыва Республиканың ың 2008 чылдың июнь 6-да аны «2008-2012 чылдарда республиканың девискээрин-деллез аарыгында удур хем-чорударының дугайында» ыңа хамаарыштыр түңнел р чоруттунган. Эрткен чы-целлез аарыындан 109 баш ал (2011 чылда 159 баш), шээр мал (2011 чылда 333 арааны демдеглеттинген. езтан аараан төрүүр 55 р мал болгаш 4 баш бода төлүн узуткаан.

Аарыгының талазы-биле бер-далдыг Бай-Тайга (Шуй, болгаш Барыын-Хемчик арлык) кожууннарда бру-арыын узуткаарыңа шың-чеглер ам-даа уламчылап кожууннарда мал согар н чогуундан аарыг ам-даа зуткаттынмайн турар. Ооң ан 2012 чылда REPUB-ируцеллез аарыындан 21

Хурал үезинде А.Саая, С.Ондар.

кижи (2011 чылда 37 киж) аараан. Оларның аразында 6-зы — 14 хар четпээн бичи уруглар.

2012 чылда республикага кал-чаа аарыының талазы-биле 4 та-варылга демдеглеттинген. Чыл төнчүзүнде калчаа аарыында удур «Рабивак-О/333» деп вакцина са-лырының ажилдары республикага 100 хуу күссеттинген. Ынчангаш 2013 чылда мал аарыгларының талазы-биле ажилдарны улам күштелдирип, 2012 чылдың эки түңнелдеринге даянып алгаш, чо-гуур хемчеглерни чорудуп тургаш, мал аарыгларын болдурбазын 100 хуу чедип алыр ужурлуг бис.

Барыын-Хемчиктин мал аарыгларында удур эргелелинч улуг мал эмчизи Айлаң Ооржак:

— Барыын-Хемчик кожуунда шээр болгаш бода малдың бруцел-лез аарыындан аарып турары Рос-сия Федерациязының өске регион-нарында ышкаш, нарын байдалда. Ынчалза-даа аарыгга удур чорут-тунган хемчеглеринин түңнелдери-биле аарыг мал саны чылдан чыл-че эвээжеп турар. Аарыгны төндүр узуткаарыңа демисел чорудары-биле Барыын-Хемчик кожууннун мал аарыгларында удур эргелели бо чылдан эгелээш «2013-2015 чылдарда Барыын-Хемчик кожуун-га малдың болгаш кижилеринин бруцеллез аарыында удур демисел чорударының соңгаарладып бол-бас хемчеглери» деп муниципал-дыг тускай сорулгалыг программа-

биле ажилдап эгелээн. Ооң кол сорулгазы — Барыын-Хемчик ко-жуунга бруцеллез аарыында удур профилактиктиг хемчеглерни чо-рудуп, аарыгны баш удур эмнээри. Ук программаны боттандыраарыңа муниципалдыг бюджеттен бир чыл-да 204 муң рубль, ниитизи-биле 3 чылда 604 муң рубль түңнүг ак-шаландырышкынны тускайлаары көрдүнген.

Бистиң кожуунда мал аарыг-ларының дүрген нептереп тарай бээринин чылдагааны — өске ко-жууннарда ышкаш мал согар цех-тин азы төптүн чогу. Бо талазы-биле дарый хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Мал согар цехтерни кожууннар-га дарый ажадырының дугайында айтырыгны кожуун бүрүзүндөн са-лып, ол талазы-биле ажилдар чо-руттунмайн турарын демдеглез. Оон аңгыда ажилдакчыларның ак-ша-шалың айтырыы болгаш маши-на-техника кезектеринин дугайында дилеглер хөйү-биле көдүрген. Яамыга хамааржыр айтырыгларны Тываның көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы Сергей Ондар тодаргай харыылап берген.

Хурал соонда 2012 чылда эки түңнелдиг эргелелдерге, тергин ажилдыг мал эмчилеринге хүндү-лел бижиктер болгаш өртектег белектерни тыыскан. Оон аңгыда федералдыг бюджет-биле саттын-ган вакциналарны, мал эмнерин кожуун бүрүзүңе үлөп берген.

Биче бизнестин хөлегеден үнеринге дузалаар

Тывада күссеттинип ту-рар «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлевилел биче бизнестин хөлегеден үнеринге дузалаар.

Бо чылдың февраль 21-де Кызылга болган республиканың Күрүне чөвүлелин баштайгы ху-ралыңа киришкен муниципалдыг тургузуларның удуртукчулары ын-дыг түңнелди үндүргеннер. Регион-нун удуртукчузу Шолбан Кара-оол-дун Тываның болгаш Россияның демнежилгезинин 100 чылыңа база Кызылдың тургустунганының 100 чылыңа белеткел үезинде са-налдааны «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлевилели 2013 чылда чугула хемчеглеринин бирээзи болган дээрзин сагындыраалы. Ооң күсселдезинин кол түңнели — суур бүрүзүңе, адак дээрге, 124 бүдү-рүлгени турары, чаа-чаа ажилдаар олуттарны тургузары болур. Арга-курлавырларны санап үндүрген, продукция бүдүрерин организас-таар чурттакчыларны тодараткан. Республиканың Экономика яамы-

зынче 169 чагыг кирип келген.

Суур бүрүзүңе хамаатыларның чыыштары болган, сайгарлыкчы-ларның боттандырып турары бүгү-ле төлевилелдерни аңаа сайгарган. Оларның аразында сайгарлыкчы ажилды кылып турза-даа, ол хе-рэн албан-езузу-биле бүрүткедип албаан кижилер база көстүп кел-ген, харын-даа оларның аразында чугула продукция бүдүрүп турар-лар безин бар, чижээ, ары чигири. Таңды кожууннун чагырыкчызы Сергей Ондар кожуунда тос ары ажаакчызы боттарының ажил-чо-рудулгазын бүрүткедип алыр деп шийтпирлээн дээрзин дыңнаткан.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдү-рүлгө» деп төлевилелди Каа-Хем, Кызыл болгаш Таңды кожууннарга күсседиринин талазы-биле ажил-чын бөлүктү баштап чораан Ча-зак Даргазының оралакчызы Аяна Шойгу тус чер бот-башкарылганың удуртукчулары суур бүрүзүңде бар чогаадыкчы кижилеринин бизнестин хоойлу езугаар бүрүткээринге ду-залаар ужурлуг деп чугаалаан.

Чер участоктарын чөп ажыглаар

Боттарының чер учас-токтарын кайы хамаанчок ажыглап турар кижилер-ден оларны хавырып ап болур.

Кызыл хоорайның девискээ-ринде турар болгаш өңчү эр-гези кызыгаарлаттынмаан чер участоктарын ажыглаарының чурумун Тываның Чазаа бады-лаан. Чаа хүлээп алдыгган нор-мативтиг акт Кызыл хоорайның девискээринге чер участка-рын ажыглаарының талазы-би-ле ажилды организастаарының 2011 чылдың март 5-те хүлээп алдыгган түр дүрүмнүн орну-га күштүг болуп кирген. Ты-ваның Баштыңының даалгазын езугаар ажилдап кылдыгган бо чурумда хоорай округунун де-вискээринде чер участоктарын ажыктыг ажыглаарының, чөптүг чоруктуң принциптерин сагы-рының, черни шын эвес ажыг-лаар болза, чер участоктарыңа

эргелерни казыырының тала-зы-биле негелделерни кириген. Бажың-балгатты чөпшээрел чок болгаш кайы хамаанчок турар чоруктарны болдурбазының, өскээр ажыглап турар черлер-ни хавыраарының талазы-биле Чазактың туружу база ында кирген.

Хуу чуртталга бажыңнарын тударыңа чер участоктарын комплекстиг тудугнуң принцип-теринге тодарадырын Кызыл хоорайның мэриязыңа хүлээн-дирген. Ол дээрге чуртталга бажыңнарын тудар дээн девис-кээрге транспорт болгаш соци-ал амыдырал хандырылга ин-фраструктуразын: хөй-ниитинин транспорту чорук черлерни, автобус доктаамнарын, школа назыны четпээн болгаш шко-ла назылыг өөредилге албан черлерин, магазиннерни, апте-каларны, машина тургузар чер-лерни тударын көөр ужурлуг.

Школаларда чаартылгалар чогуумчалыг

2011 чылдан бээр респуб-ликада боттанып турар ни-ти өөредилгениң системазын Тываның башкылары болгаш ада-иелери чогуумчалыг деп үнелеп турар.

Өөредилгениң шынарын үне-лээринин талазы-биле регион ин-ститудунун шинчилелдеринин түңнелдерин ниити өөредилгениң системазын чаартырының тала-зы-биле ведомстволар аразының чөвүлелинге Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуу-рактың удуртулгазы-биле сайгарып чугаалашкан.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эр-тем яамызының чөвүлел хуралга кириген медээзин езугаар алырга, ниити өөредилге системазын чаар-тырының социал ажык-дузазын илередир сорулга-биле Тываның 1720 чурттакчыларыңа, ооң иш-тинде улуг класстың 1195 өөре-никчилеринге, 218 ада-иелерге болгаш 307 башкыларга анкета-лар тараткан. Ооң түңнелин езуга-

ар өөредилге системазын ада-иелеринин 80,6 хуузу, башкыларның 61,5 хуузу чо-гуумчалыг деп үнелээн. «Сөөлгү чылда өөредил-гениң системазының шынары өске-рилген бе?» деп айтырыгга ада-ие-леринин 32,6 хуузу ону экижээн деп харыылаан. Ол өскерилгелерге та-арзыгган башкыларның хуузу 71,7 болган.

Өөредилгениң чедингир чо-руунга ада-иелеринин 67 хуузу таар-жып турар, башкыларның 80 ажыг хуузу боттарының материалдыг байдалын экижээн деп санап тура-ры онзагай.

Тываның Өөредилге яамызының дыңнатканын езугаар алырга, 2012 чылда өөредилгени чаартырыңа 400 млн. ажыг рубльди чарыгдан.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

ЧОННУ — МАЛ ООЛДААШКЫНЫНЧЕ...

Тываның Көдээ ажил-яамызының дыңнатка-ле, бо чылын республи-ка малчыннары 48 муң баш бызаа болгаш 575 700 баш анай-хураган-ымгалап алыр сорулганы н. Республиканың аң-гы ажил-агыйларында мал бажы өзүп, хойлар п эгелээн. Амгы үеде 7 аш бызаа (11 хуу) бол-1 233 баш анай-хураган

(13,5 хуу) онча-менди алдын-ган.

Тарып боозаткан малдың хөй санныг оолдаашкыны март, апрель айларда болгаш тыва уксаалыг хой-ларның мөөң оолдаашкыны база ол үеде эгелээр. Чаа төртүтүнген мал-дың чаш төлү март, апрель айларда төртүтүңерге, ол үеде агаар-бойдус чылыг бээр болгаш оларны он-ча-менди камгалап алырыңа эки. Ынчангаш сөөлгү чылдарда мал-чыннар төрүүр малдарны часкы

үелерде оолдаар кылдыр планнап ап турар апарган.

2012 чылдың октябрьда респуб-ликага 8 908 баш хойну тарып боозаткан. Амгы үеде ол хойлар малчыннарның доктаамал хайгаа-ралында, оларның чиир чеминче болгаш кадыынче улуг кичээнгей салдыгган.

Республиканың сүт-бараан фер-маларында ниитизи-биле 724 баш инек бар. Оларның аразындан амгы үеде чедир «Туранское» бүдүрүлгезинде 234 баш инектен — 67 баш бызаа, «Каа-Хем» бүдүрүлгезинде 201 баш инектен — 47 баш бызаа, «Тывахолдинг» бүдүрүлгезинде 268 баш инектен — 63 баш бызаа камгалап алдыгган.

Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы кожуун-нар администрацияларының, көдээ ажил-агый эргелелин удуртукчу-лары-биле кады мал оолдаашкы-нының үезинде малчыннарга дуза-лажырынче ажил чок улустарны чыып, ажилдарже хаара тудуп эгелээн. Ниитизи-биле сезон ажилын-га 966 киж хереглеттинип турар.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруктары.

ТЫВАНЫҢ «ДАЙЫНЧЫ АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ ЧОРУУ» РОССИЯДА ТЕРГИИН БОЛГАН

Февраль 22-де, пятница хүнүнде, «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» деп бүгү Россияның хөй-ниити организациязының штавынга Ада-чурт камгалакчызының хүнүнге тураскааткан байырлык кежээ болган.

Кол болуушкун РФ-тин девискээринде «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының даргазы Совет Эвилелинин Маадыры Борис Громовтун ат салган дипломун Тывада регионалдыг салбырынга тывысканы болган. Россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» деп хөй-ниити организациязының тургустунганындан бээр 15 чыл оюн таварыштыр дайын хоочуннарынга социалдыг ачы-дуза чедирилгезинин, Ада-чурт камгалакчыларының тураскаалдарын мөңгөжидеринге база аныяк-өскөнниң патриотчу кижизидилгезинин талазы-биле эң эки ажылдыг салбырларны илередир сорулгалыг көрүлдө-мөөрейге Тываның регионалдыг салбыры тиилекчи болганын сагындырып каал.

Оон аңгыда, «Афганистанның хоочуннар эвилели» Тыва Республиканың организациязы-биле Тываның регионалдыг салбыры «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» патриотчу кижизидилгени суртаалдаан «Ада, адазының ады, Ада-чурт» деп шалыпчы айны организастаан. Иван Ярыгин аттыг спорткомплекске Совет Армияның шеринг Афганистандан үндүргениндан бээр 24 чыл болган оюнга тураскааткан Кызыл хоорайның муниципалдыг өөредилге черлеринин үстүкү класстарының өөреник-

чилеринин аразынга шеригжиткен оюннарга маргылдаалар болган. Ук хемчегни Кызыл хоорай чагыргазының өөредилге Департаментизи, Тыва Республиканың болгаш Кызылдың шериг комиссариаттары демнежип эрттиргеннер. Маргылдаа шыырак дээн спортчуларны командалар иштинден илередип тывар, шериг албан-хүлээлгеже элээди оолдарны хаара тудары болгаш оларның спортка хандыкшылын көдүрер деп сорулгазын чедип алган. Программасында дүрген халбактанып үнеринге чарыш, автоматты норматив езуугаар чазар болгаш чыырынга, радиациялыг, химиктиг болгаш халдавырлыг аарыглардан камгаланырының маргылдаазынга, газтан болгаш халдавырлыг аарыглардан камгаланыр херекселдер кедеринге маргылдаа, шериглеринин ниити камгалал херекселдин кедеринге маргылдаа, 15 метрге чыдып алгаш хей боозу-биле боодалга маргылдаазы, шеригжиттинген хевирлерге дамчыдып ойнаар маргылдаа. Маргылдааларны ниити түңнели-биле бирги черни хоорайның 15 дугаар лицей школазының командазы тиилелгени чаалал алган. Ийги чернининге хоорайның 5 дугаар гимназиязы, үшкү черге 3 дугаар школа төлөпиг болган.

«Дүрген өрү халбактанып үнеринге» бирги чер дээш маргылдаага бирги черни 7 дугаар школаның 11-ги класзының өөреникчизи Шораан Семис-оол, ийги черни 5 дугаар гимназияның 11 «д» класзының өөреникчизи Эртине Көк-оол, үшкү черни 15 дугаар лицейнин 11 «а» класзының өөреникчизи Владимир Васильев ээлзэннер.

Командалар аразынга чыскаалга белеткелге бирги черни 12 дугаар

школа, ийги черни 15 дугаар лицей, 3-кү черни 7 дугаар школа ээлзэннер. Автоматты норматив езуугаар чазар болгаш чыырынга бирги черни 3 дугаар школаның 11 «б» класзының өөреникчизи Виктор Маегов, ийги черни 11 дугаар школаның 11-ги класчызы Иван Борисов, үшкү черни 5 дугаар гимназияның 11 «д» класзының өөреникчизи Байлак Хертек алганнар.

Радиациялыг, химиктиг болгаш халдавырлыг аарыглардан камгаланырының маргылдаазынга хууда бирги чер дээш бирги черни 1

ның 11 «а» класзының өөреникчизи Айдан Хертекти болган.

Маргылдааларның тиилекчилеринге болгаш шылгараан командаларга «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» бүгү Россияның ТР-де салбырының даргазы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты Юрий Кара-оол хөй-ниити организациязының салбырының дипломнарын тывыскаан. Маргылдааның эгезинде ТР-нин Дээди Хуралының Аппарадының удуртукчузу Омак Ондар маргылдааның хүндүлүг аалчызы бооп чалаттыргаш, ко-

тылгазының оруунда, «Чангыс ниг Россия» партиязы ниити салып алган сорулгаларын шыдаар дың чангыс полкүш ол-дур дээрзинге бүзүр мен. Шыңгыы шийтпир херечедип алырда харыскалгалжилер негеттинер. Партияген чон «Чангыс демниг Россия» келир үе ол-дур деп угаан турарлары ол» — деп, Юрий оол чугаалады.

Дараазында «Чангыс Россия» партиязының регионалдыг салбырының чили комитетинин даргазы Далчин мындыг демдегелдеды:

— Кежигүн билеттериннарның аразында кайы-дызылыг база кандыг-даа туруштуг кижилер бар. За-даа оларны идепкейлиг сорук болгаш долгандыр өске кижилерге дуза када кил каттыштырып турар. гүнгү хемчег эки демдекти турар. Чүге дээрге, чур экижи бар чоруур болгаш чангыс демниг россияжы ачызы бар деп бүзүредип чол болур бис. Бо хүнде пар кирип турар чон боттарына айтырыгларын шийтпир организацияга турар күз илереткени ол болур. одуруувуска кирген, ботта ажил-херээнге езулуг мерг база элээн хөйүнү чедип алуустарны бөгүн байырлап ап тур бис. Ол келир үеке партияның силер-биле республикавыстың амыды моон-даа экижидер дээр бүзүрээр эргени берип тур Gov.tuva

“Россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» деп хөй-ниити организациязының тургустунганындан бээр 15 чыл оюн таварыштыр дайын хоочуннарынга социалдыг ачы-дуза чедирилгезинин, Ада-чурт камгалакчыларының тураскаалдарын мөңгөжидеринге база аныяк-өскөнниң патриотчу кижизидилгезинин талазы-биле эң эки ажылдыг салбырларны илередир сорулгалыг көрүлдө-мөөрейге Тываның регионалдыг салбыры тиилекчи болган.

дугаар школаның 11 «а» класзының өөреникчизи Чиңгис Монгуш, ийги черни 15 дугаар лицейнин 11 «а» класзының өөреникчизи Игорь Дорофеев, үшкү черни 2 дугаар школаның 10 «а» класзының өөреникчизи алган. Боодалгага бирги черни 15 дугаар лицейнин 11 «а» класзының өөреникчизи Владимир Васильев, 7 дугаар школаның 11-ги класчызы Александр Автаев болгаш 2 дугаар школаның 10-гу класчызы Начын Монгуш олар үлешкеннер. ийги чер № 8 школаның өөреникчизи Антон Чибирякинде, а үшкүзү 12 дугаар школа-

мандаларга байыр чедиришкенин кылган. Байырлалга «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» деп организацияның кежигүннеринге «Чангыс демниг Россияның» партийжи билеттерин тывыскаан.

— «Чангыс демниг Россия» дээрге эң-не шылгараңгай болгаш бо үениң байдалына тааржыр партия. Бистиң одуругларывысче мээң өңүктөрим, интернационалчы дайынчыларның кирип турарына өөрүп тур мен, ам шупту каттыжып алгаш республикавыстың чаагай чоруу дээш ажилдап болур бис. Тыва — бөгүн бодунуң чаар-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле Ш.Ш. Сендини шаңнаарының дугайында

Өрттен кижилерни камгалаарына көргүскен дидим болгаш шийтпирлиг хөдөлүшкени дээш Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле Тыва Республиканың Тес-Хем кожуунунуң Самагалдай суурнуң эки турачы өртчүлөр дружиназының кежигүнү, хууда сайгарлыкчы Шолбан Шиметович Сендини шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 35

Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле А.С. Ооржакты шаңнаарының дугайында

Өрттен кижилерни камгалаарына көргүскен дидим болгаш шийтпирлиг хөдөлүшкени дээш Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле Россияның Иштики херектер яамызының «Таңды» полицияның муниципалдар аразының килдизинин патруль-пост албанының салбыр командири, полицияның старшиназы Анатолий Сергеевич Ооржакты шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 36

Тыва Республиканың «Күш-ажылчы шылгалар» медалы-биле Ш.С. Чанзанны шаңнаарының дугайында

Корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглар херекке үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда сыныш чок албаны дээш «Күш-ажылчы шылгалар» Тыва Республиканың медалы-биле халажылгада полицияның полковниги Шолбан-оол Сугеевич Чанзанны шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 37

Тыва Республиканың «Күш-ажылчы шылгалар» медалы-биле М.С. Тарначыны шаңнаарының дугайында

Корум-чурумну болгаш хоойлу-дүрүмнү быжыглар херекке үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда сыныш чок албаны дээш «Күш-ажылчы шылгалар» Тыва Республиканың медалы-биле Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының хөй-ниити корум-чурумун камгалаар талазы-биле полицияның начальнигинин оралакчызы Март-оол Сергеевич Тарначыны шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 38

Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле О.М. Чамзырайны шаңнаарының дугайында

Иштики херектер органнарынга хөй чылдарда эрес-шудургу албаны дээш Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин-биле Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының бирги хоочуннар организациязының чөвүлел кежигүнү, дайынчы

хөдөлүшкенин хоочуну Олег Монгушевич Чамзырайны шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 39

«Тыва Республиканың Чаан мөгези» хүндүлүг атты А.В. Хертекке тыпсырының дугайында

Национал хүреш — «Хүрешти» сайзырадырынга ачы-хаавыязы болгаш каш дакпыр спортчу тиилелгелери дээш «Тыва Республиканың Чаан мөгези» хүндүлүг атты Тыва Республиканың спорттун национал хевирлеринин талазы-биле Республиканың бюджет күрүнө өөредилге албан чери уругларга немелде өөредилгениң «Элээди уругларның спорт школазының» национал тыва хүрештин тренер-башкызы Андрей Валерьевич Хертекке тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 21
№ 40

Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының тургузуун бадылаарының дугайында

«Экологтук экспертиза дугайында» 1995 чылдың ноябрь 25-те № 174-ФЗ федералдыг хоойлунуң 6-гы база Россия Федерациязының Суг кодекзинин 26-гы чүүлдери база ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының 2012 чылдың август 28-те «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунун дугайында» № 228 Чарлыы езуугаар доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Бойдус курла-

вырлары болгаш экология яамызының сырылгада тургузуун бадылаар.

2. Бо Чарлыкты «Тувинская правда» гаш «Шын» солуннарга парлаар.

2. Бо Чарлык албан-езузу-биле п хунден эгелеп күш кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың февраль 25
№ 42

Тыва Республиканың Баштыңының 2013 чылдың февраль 25-те № 42 Чарлыы-биле бадылаар

Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының тургузуу

Сайыт

Сайыттын оралакчызы

Сайыттын оарлакчызы

Бойдус ажыгалының болгаш долгандыр хөрээлел камгалалының айтырыглары шыртырар талазы-биле килдис:

Килдис начальниги — 1 ед.

Консультант — 2 ед.

1-ги категорияның специализи — 1 ед.

Суг курлавырларының килдизи:

Килдис начальниги — 1 ед.

Кол специалист — 1 ед.

Кол специалист — 1 ед.

Экологтук хайгаарал болгаш экология экспертиза килдизи:

Килдис начальниги — 1 ед.

Кол специалист — 1 ед.

Кол специалист — 1 ед.

Башкарыкчы специалист — 1 ед.

Шупту — 14 ед., оон аразында курлавыр мааты албан-хаакчылары — 13 ед., Тыва Республиканың күрүнө албан-дужаалы —

К. Базаң: «Тыва кижинин аас-кежи — ажы-төлүндө, мал-маганында»

Кыштагдан...

«Хойлуг кизи — каас, кектиг — кизи тодуг» деп белерин чечен сөзүндө утка-ла бар. Республиканы мал бажынын санын түрер сорулга-биле хуу тутуп амыдырап чоруур-ини саны чылдан чылче турар. Оларның аразын-Кызыл кожуунун Тос-ак аржаанынын чоогунда гарын хуу мал-маганын түрү чоруур арга-дур-газы бедик малчыннар ра Чымбаевна, Юрий барович Базаңнарның «Бора-Шай» аттыг ажы-ы-биле таныжып чедер-лыг болдувус.

ыннарның кыштаанче ап чорувуста аалдың ыттары Көстүк, Дилги Кадарчы ырактан-на ха-геш, бисти уткуп алды-данның девискээринде дыр туткан элзэн улуг-чоогунга келгеш, док-с. Эрги олурган кыштаа бажың артында бичии ске талазында узун мал бичежек ыяш гараж, ттунмаан чунар-бажың Аалдың малы коданан илден, өгнүн эр эззи боор, бир-ле эр кизи айыыр-биле сизген каап

че чоокшулап олуру-ра Чымбаевна уткуш-мендилешкеш, бисти е кири чалады. Бажың-бээривиске бажыңның делгеми аажок. Эт-ай чурттакчылары дег-с, ЖК телевизор дээш, эт-севи чаа өгленген ыы ышкаш барык-ла-нда, уйнуу-ла боор, би-е харлыг уруг бар бол-айтырарымга Полина — Кызылдың 1 дугаар-ың 4-кү класының өөре-боорайга өскен болгаш-ган боор, Полина тыва-е орустаар болду.

ээлери шупту кирип Чазык-чаагай, чугаакыр-ның сүттүг шайын ижи, кылган чаагай манчы-айлап ора, чугаалажып маган тудар бодал си-ан тытып келгенил? ызыгууруңарда мал-п чораан улус бар бе? Базаң: «Тыва чоннуң шаандан тура-ла мал-чораан болгаш, мин-имге-ле, мээң ада-ием азырап чурттал чораан. малдан халбактанып болза, ооң амыдыра-даа тодуг-догаа, бай-лур» деп ада-иемнің раанын ам-даа сактыр-чөөн-Хемчиктин Ба-чурттуг мен. Өгленгени-Өвүрнүн Хандагайтыга-дувус. Аңаа чурттал-ривисте база ада-иевис-салдынмай чордувус. с өскеш, студентилей-с чыл бурунгаар мал-иле катый Кызылче-р көжүп келдивис. дыралыңа мал-маган-сажан-даа хырнындан-тинден элевес боор. н ижи, эддин чип-даа-мал дөмей-ле чылдан-а, өзүп көвүдөп турар. мал ажыл-агыйы-биле-ып, езулуг малчыннар

болганывыс ол. Турган малывыс-тың баш санын көвүдөдип алыр дээш 2006 чылда Көдээ ажыл-агый банкызындан чээли акша алгаш, 200 баш шээр мал болгаш чүк машиназы садып алган бис. Мал азыраарда моон мурнунда үелер дег хостуг кадарып чоруур чер кай-да боор, малчын бүрүзү мал одар-ладыр тускай девискээрлиг болур-апарган. Бичии-ле өскээр мал одарладырга хоржок, «бистиң де-вискээривис» дээш улус хорадаар, малды өскээр ойладыр. Ынчангаш бо кезек 120 га шөлду хуужудар-ужурга таварышкан бис».

Полианың хураганы чаптап турары.

— Малды чүгле мал-маганга ынак, эрес-кежээ улус онча-менди тутуп шыдаар болгай. Эрткен чылын Тывада эккелген герефорд уксаалыг инектерге хамаарыштыр арга-дуржулганар бедик улус чүнү чугаалап болур силер?

Юрий Базаң: «Өске черден эккелген малга хамаарыштыр мын-дыг бодалдыг мен. Бир эвес өске черден мал садып алыр дээр бол-за, ону чүгле 1 харлыг молдурга турда эккелгени дээр. Чүге дээрге өске черниң агаар-бойдузунга, ойт-сигенинге өөренип калган малды Тывага эккээрге, бистиң черниң соок агаар-бойдузунга дораан чаң-чыгары берге. Ынчангаш төрүүр-үзүндө ол арып-доруп, баксырап болур. Ылаңгыя герефорд уксаа-

лыг мал эъткир болгаш, чири чеми чүгле сизген эвес, а витамин холу-мактыг тускай мал чеми болур. А бир эвес малды молдурга турар-үзүндө эккээр болза, ол төрүүр-үзүнге чедир ийи-үш чыл ишти Тываның ойт-сигенинге чаңчыгып, бистиң тыва инектерден ылгал чок апаар. Соңгаар чурттардан эккел-турар мал хамаанчок, Тываның девискээринге безин малды өскен-одарындан ырадыр көжүрүптер-ге, чаа черни мал өскелээр боор-чорду. Бис база маңаа келиривис-ке малывыс чер өскөлөп шаанга-кирген, ынчалза-даа үр болбаанда чаңчыгга бергенер.

Малчын Базаңнарның өг-бү-лези ожу-дажы дег үш кыстыг. Оларның улуу Саида Юрьевна — Каа-Хем кожуунун пенсия фон-дузунда, ортуну Салимаа Юрьев-на — Кызылдың казначействода, эң хеймери Сырга Юрьевна хоор-рай судунда ажылдап чоруурлар.

— Амыдыралга кижиниң ажы-төлү эң-не эргим, үнелиг болур. Олар-ла аас-кежиктиг, амыр-тайбың, тодуг-догаа чоруур болза, ада-ие улуска оон артык аас-кежик кайда боор. Күдээ-леривис болур оолдарым Саня, Александр, Сайдаш үжелзэн топ-тут-томаангы, дузаарга, биче сеткилдиг улус. Олар база доо-зазы ажыл-агыйлыг, черле амы-дырал дээш кызымак. «Демниг сааскан теве тутуп чири» дээни ышкаш, уругларывыс мал-маган кыргылдазының, сизген-ширбиил-үзүндө шупту келгеш, дем-биле дузалажыпкаш баарлар. Бо олур-рар улуг бажыңны база оларның дузазы-биле тутканывыс ол-дур. Мындыг томаангы, эрес-кежээ кү-дээлерлиг болганывыска чоргаар-ланмас аргавыс чок» — деп, Клара Чымбаевна күдээлериниң дугайын-да чоргаарал-биле чугаалады.

Оон аңгыда малчыннарны уруг-ларының ажы-төлү, хөй санныг уй-нуктары өөртүп чоруур. Ажы-төлү өскен, аңгы амыдыралдыг апарган болгаш, аалга ийи ирей-кадай олур-арга чалгааранчыг болбайн кан-чаар. Ынчангаш уйнуктарын аалче эккел алырлар. Ылаңгыя хеймер-кызы Сырганың улуг уруу Полина — кырган-авазының езулуг дуза-лакчызы. Мал азыраарыңа сонур-галдыг боорга, аалда тургузуп ал-ган, хүнүнүң-не хоорайже чедирип, өөредип турар болдулар.

— Ажыл-агый чаңгыс черге

Клара Базаң чаш бызазы-биле.

Клара, Юрий Базаңнар уйнуу Полина-биле.

турар эвес, бурунгаар хөгжүүр болгай. «Бора-Шай» ажыл-агый-ын улаштыр канчаар сайзыра-дыр сорулгалыг силер?

Юрий Базаң: «Ажыл-агый чаңгыс черге турбас дээр шын. Бис чылдың-на чайгы үеде сүт ай-маандан: хойтпак, өреме, быштак, ааржыны Кызылдың Восток девис-кээриниң чурттакчы чонунга садып турар бис. Чайгы үеде инектерниң чүгле эртенги саалдазының сүдү безин 40-50 литр чеде бээр. Ын-чангаш эртенги саалда сүдүн чон-га садып, а кежээкзин хойтпакче куткаш, быштак кылырынга аң-гылап алыр бис. Ол ышкаш өшкү сүдү эм болгаш, ону чон кончуг садып ижер боор чорду. Ынчангаш өшкүлеривисти база саггаш, сүдүн-садар-дыр бис. Оон аңгыда Кы-

дузаламчы грант акшаларны бе-рип турар-дыр. Ол улуг деткимче-ни үнелеп көрүп, кызы ажылдаар болза эки-дир ийин. Черле ынчаш-яамының ажылдакчылары-даа, рес-публика болгаш кожуунун мал эм-чилери-даа малчыннарже үргүлчү-кичээңгей салып, аргыжып кээп ту-рары биске дыка өөрүнчүг.

Малчыннар-биле шайлап чу-гаалашканывыс соонда дашкаар-үнүп, мал-маган аразыңа келди-вис. Чоокта чаа төрзэн чаш бызаа эмискей бергени илден, иезин ди-леп тур. Клара Чымбаевна бызаа-зынче сагыш салып, оозун эмзире-берди. Полинаның кырган-авазын-дан чыда калбайн дузалажып, ху-раганнарның аваларын тыпкаш, чагыштырып турарын кизи чапта-вас аргажок. Малчыннардан аңгы-

“Чер-чуртувуска шупту эмчилеп, баш-кылап, юристен, даргалап туруп бээр болзувусса, хүнүнүң-не чип турар эът-чемивисти, тараа-быдаавысты кым кы-лып бээрл? Ол дугайында база боданып, аныяктарның чамдызын көдээ ажыл-агыйже хаара тыртып, ажылчын ан-гыны тургузар болза эки. Ынчан тыва чоннуң амыдыралы бедик деңнелче көдүрлүп, бай-шыырак чурттап болуру-нуң аргазы тургустунар.

зылга неделя санында болуп турар көдээ ажыл-агый ярмаркаларыңа база эйти-даа, сүттү-даа үргүлчү са-дып турар бис. Ындыг ярмаркалар-ны удуртуп турары кончуг эки деп санаар бис. Чүге дизе ол бөдүүн малчыннарның акша ажылдап алы-рының бир аргазы-дыр.

Ажыл-агыйывысты улаштыр сай-зырадыр дээш мурнувуста элзэн хөй сорулгалар салган бис. Ол дээрге амгы үеде бар дөрт чүзүн-малывыска немей хаваң, дагаа азы-раар бичии ферма ажыдар сорул-галыг бис. Ону боттандыраарыңа хаваң-дагаа, мал чеми белеткээр-ниң техниказы, ыңзы-бүрү дериг-херекселдер садар акша-төгери-хереклеттинер. База бир эң кол-чүүл — ажылчын күш. Ынчангаш ажыл чок эрес-кежээ аныяктар-ны ажылчын олуттарже хаара тыр-тар деп бодап турар бис».

— Ажылче аныяктарны хаара тудар деп турарыңар дыка эки сорулга-дыр. Аныяктарга арга-сүмөңер кандыгыл?

— Сөөлү үеде аныяк-өскөнниң дээди эртем чедип алырыңа кы-зымаа аттыг апарган. Ол эки болбайн канчаар. Ынчалза-даа чер-чуртувуска шупту эмчилеп, башкылап, юристен, даргалап ту-руп бээр болзувусса, хүнүнүң-не чип турар эът-чемивисти, тараа-быдаа-высты кым кылып бээрл? Ол дуга-йында база боданып, аныяктарның чамдызын көдээ ажыл-агыйже хаара тыртып, ажылчын аңгыны тургузар болза эки. Ынчан тыва чоннуң амыдыралы бедик деңнел-че көдүрлүп, бай-шыырак чурттап болурунуң аргазы тургустунар. Бо талазы-биле Тываның Көдээ ажыл-агый яамызы чогуур хемчеглерни-ап, аныяктарга көдээ ажыл-агый талазы-биле аңгы-аңгы өөредил-гелерни эрттирип, оларны деткип,

да, эртенги мал кажазын арыглап, өдек аштажып турар дузалакчы Арбын-оол Ооржақтың дугайында база таныштырдылар. Ол чылдың-на малчыннарның дилээ-биле кышкы үелерде, часкы оолдааш-кын үзүндө аалдың ажыл-агый-ыңа үргүлчү дузалажып кээп ту-рар.

Амгы үеде Базаңнар кода-нында 400 хире баш шээр мал, 40 хире баш бода, 14 баш чылгы малды азырап турар. Чайны өттүр-кааңнаашкыннар хөй болганындан мал чеми хирелиг болган. Сизген шөлү чок болганындан малчыннар чылдың-на сизгени садып алырлар. Бо кышка чүгле 30 тонна сизген, 1 тонна дус садып алган. Оон өске оодурба, сула дээн чижектиг холу-мактыг мал чегин удур садып ап турар. Хары улуг, соок кыш болга-нындан мал одарже шоолуг үнмейн турган болгаш, сизгениң хөй кезии чарыгдаттыңан. Ынчалза-даа арт-кан мал чеми баштайгы көк үнгүжеге чедер дээрзин малчыннар демдегледилер. Нийтизи-биле аал-дың малы кышты ортумак деңнел-де эртип турар. Арып-баксыраан мал чок, чүгле инектерниң дуо-гулары тазарып турар. Оларны мал-чыннар үе-шаанда эмнеп ап турар болдулар.

Малчыннар-биле ужурашканы-выс соонда оларның ажыл-агый-ындан дыка хөйүнү билип алдым. Мал-маганың онча-менди турарын күдээш, малчыннар-биле байыр-лашкаш, чоруптувус. Орук дур-гаар малчыннар-биле чазык-чаагай, ажык чугаалашканывыска сеткилим ханып, оларның ажыл-ижи бүдүн-гүр-ле болзунам деп бүдүү иштим-де йөрээдим.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруктары.

СПОРТ-БИЛЕ ТУТТУНУШКАШ...

Чаян – «Россияның спорт мастери» деп аттыг сумога Россияның хөй дакпыр чемпиону, Европаның 2 дакпыр чемпиону база делегейниң хүлер медальдарының 2 дакпыр эдилекчизи. 19 харлыг аныяк назынында 40 ажыг медальдарның төлөптүг эдилекчизи.

Дириг чораан назынында кижилер бөрүзү төлөптүг үлө кылып каарга, ат-сывын чон сактып чугаалажыр. Оол, кыстыг – ийи ажы-төлдүг мен. Оларымны төлөптүг кижилер кылдыр өстүрер дээн сеткилим-биле спортка хандыкшылын биче чажындан-на тура оттуруп эгелээн мен. Элээди уругларга болгаш биче чаштарга өөредиглиг болур чадавас дээн идегел-биле чуртталгамдан хөй эвес одуругларны киридим.

Оглумну Чаян Донгак дээр. Бодумнуң хүрежир акыларымны, даайларымны үлегерге алгаш, чаңгыс оглумнуң «Хүреш дээрге тиилелгениң кол школазы-дыр» деп билишкенин бүгү тала-биле деткип чораан мен. Ол бодунуң үе-чергезинден бир аңгы аажы-чаңгыс өзүп келген. Бажыңга кылбас-тутпас ажылы чок. Кыс дунмазынга бодунуң арга-дуржулгазын берип, хүрешти өөредип турган. Мал-маганын хайгаараар, коданын ээн кагбас, күш-ажылга ынак оол болган. Оглум 14 харлыг тургаш, «Улуг спорттуң» хүрежинге республика чергелиг элээди оолдар аразында 110 киржикчилиг тыва хүрешке тутчуп киргеш, 16 шилиндек мөгелерге чедир хүрешкен. Ынчан ооң «эң бичии мөге» деп ададып

ТР-ниң Баштыңы Ш. Кара-оолдун хүлээп алыышкынында. Оң таладан бир дугаарында – Чаян.

тываларның спортчу хүрештериниң төөгүзүн, езулуг тиилекчиге чедир чеже орукту эртип, кандыг-кандыг бергелерни ажарын сонуургал, оглуус-биле деңге өөренип, спорт-биле чарлыр хире эвес сырый харылзааны туда берген бис.

Чаян школага өөренип турда, чоок төрелдеривис-биле сүмелешкеш, республика чергелиг сумо маргылдаазын 2008 чылдың декабрь айда өөренип өскени Чадаананың 2 дугаар школазынга эрттирер деп дугуруштувус. Ол маргылдааны, хүрешти кончуг сонуургаанын чөөн-хемчикчилер ам-даа сактып чугаалал чоруур. Ол-ла школага оглуус Чаянның оруун изеп өзүп оор оолдарның сонуургалын көдүрер сорулгалыг хүреш маргылдааларын чылдың-на эрттирер турган. Ынчангаш бистиң өг-бүлениң амыдыралы спорт-биле чарлыр аргажок сырый харылзаалыг дээрзин дорт чугаалал болур бис.

Дооскан школазынга башкылары-биле хүреш шөлчүгежин

ла чылын Польшага, 2009 чылда Болгарияга, Швейцарияга Европа, делегей чергелиг маргылдааларга киржип, Тываның болгаш Россия-

иэзи биске чүдөн коргунчуг согур болган.

Школа назылыг тургаш-ла, Чаян «Россияның спорт мастери»

бо өртемчейден чарлыгыны Чаянны таныыр-биле улуг чидириг болганы чу Чаянның бодалдары

Ээлчеглиг тиилелге – аныяк мөгеде.

ның адын камгалап, чаңгыс черчурттугларының чоргааралын чаалап ап, ынчалдыр-ла чоннуң оглу болу берген. Чаян Донгак 2009 чылда Тыва Республиканың Чадаананың Даргазының грантызының эдилекчизи болган. «Чөөн-Хемчик кожунунуң тулган дээн спортчузу» деп атка төлөптүг болуп чораан оглуус хеп-хенертен аныяк назынындан чарлып чорутканы ада-

деп атты чедип ап шыдаан. Тыва эрний чараш оюну – хүрешке хөй катап шүглүп, сумога Россияның хөй дакпыр чемпиону, Европаның 2 дакпыр чемпиону база делегейниң 2 дакпыр хүлер медальдарының эдилекчизи болуп, 19 харлыг аныяк назынында 40 ажыг медальдарның төлөптүг эдилекчизи болган. Ооң ам-даа чедир кылбаан күзелдери, ажыл-херээ ара үстүнүп,

дерин боттандыралын айтып-сургап чораан кыс дааннап алган дизе, чазыг Чодураа Донгак – 11-ги. Ол республика чергелиг хүреш маргылдаазында ша черлерни ап чоруур база чергелиг сумо хүрежиниң медальының эдилекчизи. Чаян Донгактың бичизин леткенип өскөн күш-кулытын 2011 чылдың ноябрь ады-биле адап мөңгөжитке вустуң адын эдилеп чоруурунун удуртулгазынга, башкага ада-иэзи, чоок кижилери четтиргенивисти илередип бис.

Бодум эге класстары мен, өөм ээзи Чадаананың хөмүр-даш уурга ажилдап чоруур. Оглуус Донгак ышкаш спортка шылдыг оолдар ак-көк Тывуусту алдаржып-ла чоруун деп йөрээп чор мен.

Майя Д...
эге класстар баш...
Чадаана хоорай.

Чаян ада-иэзи-биле.

турганын сактып келгеш, ам безин чоргааралым хайныгып кээр. Оон эгелээш Чаян улуг-биче хүрештерге киржип, шүглүп-даа турар апарган.

Оглуус дзюдо, сумо, хостуг болгаш тыва хүрештерниң аргаларын шиңгээдип ап, бодунуң аваангыр-кашпагайын дадыктырып, мага-бодунуң шын хевирлетинеринче базымнарны кылып, улам сонуургалдыг хүрежип турган. Ада-иэзи бистер оглуустуң аайы-биле өске чоннарның болгаш

кылгаш, аңаа школань оолдары спортка хандыкшылы күстелип, Чаянны дөзеп өссүн дээш чыл санында маргылдааларны эрттирер турган бис.

Ынак оглуус – бистиң чоргааралывыс, чөлөнгиживис – бичизинден эгелеп спортка бердингениниң түңнелинде 15 харлыында-ла 2007 чылдың июньда Румынияның Будапешке, ол-ла чылын ноябрьда Таиланд, Бангкок, Чанмайга, 2008 чылда Эстонияның Ракверге, ол-ла чылын Польшага, 2009 чылда Болгарияга, Швейцарияга Европа, делегей чергелиг маргылдааларга киржип, Тываның болгаш Россияның адын камгалап, чаңгыс черчурттугларының чоргааралын чаалап ап, ынчалдыр-ла чоннуң оглу болу берген.

“ Ынак оглуус – бистиң чоргааралывыс, чөлөнгиживис, бичизинден эгелеп спортка бердингениниң түңнелинде 15 харлыында-ла 2007 чылдың июньда Румынияның Будапешке, ол-ла чылын ноябрьда Таиланд, Бангкок, Чанмайга, 2008 чылда Эстонияның Ракверге, ол-ла чылын Польшага, 2009 чылда Болгарияга, Швейцарияга Европа, делегей чергелиг маргылдааларга киржип, Тываның болгаш Россияның адын камгалап, чаңгыс черчурттугларының чоргааралын чаалап ап, ынчалдыр-ла чоннуң оглу болу берген.

КАА-ХЕМНИНҢ ЫРААЖЫЗЫ

Чурумал

Уран чүүл

Алена Иомужап концертке белеткел үезинде.

ас-чараш тайгаларлыг, бай-
оран Каа-Хем, Кунгуртуг-
орган аргаларының аразында
стун хуулгаазын аялгазын,
куштарның үнүн бичии сыр-
аштыг уруг таалап дыңнаан
Шимээн-дааштыг эштери
кыстар-биле кады ойнап,
ак суглар сүзүп өссе-өссе,
Каа-Хеминге эштип, шым-
да, бир-ле сугда балык-ла.
иниче эштип, агаарлап чо-
соонда хүн эрткенин эскер-
н ажар дей бээрге, ам-на
чанып кээр. Ынчалдыр чай
када-ла эрте бээр.

лаже баар хүнү кээрге,
руунуң бажын дырап, өрүп,
ип, чагып-сургар: «Кыс
зыннангыр болур, чүгле
эмдектерге өөренир шүң-
м». Авазы чаш уруу бир
да-ла чок апарган бол-
шкылар иелээ бот-бодун
п, пат чаңчыгып калган-
рен-Аксы школазынга 7
дооскаш, Сарыг-Сепке
ка өөренип турда-даа,
ла кээр. Уруунуң өөре-
сонуургал, эш-өөрү-биле
алдыг болурун чагыыр. А
ал-ла, эрес-кежээ, спорт-
ран чүүлге-даа сонур-
олуп өзүп келген. Геор-
мович Үстүү-Балыктыгга
н, ажы-төлүнүң авазы
Атыговна — Кунгуртугга.

оол, ийи кыстыг болган.
хеймери Аленазынга
зылдың уран чүүл учи-
өөренип турда-даа, би-
юл Ромазы төрүттүнүп
а, Георгий Чоксумович
залажып, өпөязын өс-
лген. Уруу чоннуң чоон
делгеминче үнүп, ооң
ү «сылдызы» үнер өйде
өртөмчөйже» айттан-
ис харлыг чажында-ла
арткан болгаш уруу
ларында мөңгө алдар-
тырып каан. «Ава ду-
рым чок-тур ийин» —
сунуксаар.

икчы салым-чаяанныг
өйгө билдингир, олар-
а, билбес улус-даа чок.
Алена Иомужапты
ас кижичок деп болур.
ын дыңнаваан кижичок
сырбык чаштыг бичии
сурагылыг композитор
давас, каш-ла хонгаш,
чогаадыкчы кезээзи
ур хар харлап турар
га белек кылдыр сет-
гипжап чоруурум чылыг
Шынны» дамчыштыр

чонум-биле үлежикседим. Але-
на Иомужаптың ырылары дээш
өөрүп, аңаа мөгөйп, ооң ырларын
ырлажып, композиторнуң салым-
чолу дээш сагыш аарып чоруур
кижилер эмгежок деп билир мен.
Алена Иомужап деп атты бир-
ле дугаарында эрткен чүс чылдың
тозан чылдарында марксизм-ле-
нинизм университетинин масса-
лыг информация чөлсектеринин
салбырынга өөренип тургаш, аңаа
биске лекциялар номчуп турган
башкывыс, амгы үеде педагогика
эртемнеринин доктору Наталья
Оюновна Товуудан дыңнаан мен.
Ынчан ол университеттин МИЧ сал-
бырынга дыка солун улус өөренип
турган бис: Кара-оол Натпий-оол,
Сайлыкмаа Комбу, Роман Лудуп,
Чаң-оол Ондар, Виктор Ховалыг,
Чинмит Өөлөт, Моторк Дирчин...
Сөөлүндө барып олар чогаадыкчы
мергежилеринин тергилерин болган
деп дидими-биле чугаалап болур.

Бир-ле хүн Наталья Оюновна:
«Хостуг үеңерни канчаар эрттирип
тур силер?» — деп сонургады.
Найысылал Кызылда кожуннар-
дан келген болгаш кижичок бурзуу
дужунда-ла төрелдеривис кезип-

ле чоруп турар кылдыр хары-
лаан хире улус бис. «Дыка солун
аныяк композитор бар. Ооң адын
Алена Иомужап дээр. Чалал ал-
гаш ужуражып көрүңер даан» —
дээр башкывыстың сүмезин ынчан
шоолуг-ла херекке албаан бис.
Боттарывыс аравыста чогаалчылар
эмгежок болгаш ынчанганывыс
чадавас, азы чалгаараар чай чок
турганывыстан чадавас.

Оон бээр ийи-үш хире чыл эрт-
кен. Шынап-ла, Алена Иомужап
деп сураан дыңнааным компози-
торнуң ырылары-даа радио, теле-
видениеде чаңгылаанып турар апар-
ган үе чүве. Бир катап 3 харлыг
уруум Өпеймааны эдертип алгаш,
Кызылга келгеш, үстүндө адааным
университетке кады өөренип тур-
ган чогаалчы эживис Сайлыкмаа
Салчаковнаның бажыңыга чеде
бердим. Аажок ыры, чогаал сай-
гарып орган эжишкилер аразында
кире берген болдум. Сценадан
кезээде магадал көөрүм Надежда
Наксылды дораан танып кагдым.
Бирээ аныяк кысты танывадым.
Бажыңың ээзи бистерни таныш-
тырды. Демги танывааным эжин
Алена Иомужап дээр болду. Ты-

ваның ховар дээр салым-чаяанныг
үш кыстарының солун чугаазын
дыңнап, магадал ор мен. Бирээ-
зи чаа шүлүүн сонургаткан, ар-
тист ынак шүлүктөрүн номчаан,
композитор гитара туткаш ырлаан
— мээр барым-чогум-даа оларга
дөмөй-ле хире. Оон бээр чээрби
ажыг чыл эдержип чор бис.

Алена Георгиевнаның ырла-
рынга улус дыка ынак. Ооң хорга
бижээр ырлары база дыка күштү
г, чараш! А хөйгө билдингир ыр-
ларының дугайында чугаалап-даа
канчаар, улустун ырлары апарган-
нары кайы эмгежок болгай. Ыры
конкурстары болурга-ла, бо ком-
позиторнуң ырлары ыяап чаңгыла-
ныр, тиилеп үнер азы шаңналдыг
черлерни алыры чаңчыл апарган.
«Хову-Аксы», «Саян дагларының
аялгалары», «Чаатының ыраажы-
зы», «Сүмбер-Уула», «Чаа-Хөлдүн
делгемнери» дизе-ле, бүгү билдин-
гир апарган конкурстарга Улустун
артистери, алдарлыг артистер ооң
ырларын күзелдин-биле ырлажып
турар болгай. Алдар-аттыг ыраа-
жыларның аразында ооң ырызын
ырлап-ла турар кижичок.

Алена Иомужап чүгле аял-
га чогаадыр эвес, а шүлүк база
бижиер салым-чаяанныг. Афган
дайынының киржикчилеринге ту-
раскаадып бижээр шүлүглел деп
болур чогаалы бар, номчааш ма-
гадаан мен, каракка көстүп кээр
кылдыр бижип каан. Сөөлүндө
билип кээримге өөнүң ишти
Сиин-оол афган дайынының кир-
жикчизи дээр чорду. Ынчангаш ол
теманы эки, хандыр билер, амы-
дыралыңа болгаш салым-чолун-
га ол дайын аарышкылыг салдар
чедирген болгаш, ынчаар күштүг
бижиттинген-дир деп бодаар чор-
дум. Дайын-чааның өртүңгө өлүм-
чидимни көргөн аныяк кижиниң
угаан-медерелинге уттундурбас
аар «кемдээшкин» артып, бүгү на-
зыда ону «хемдип» кээриниң хи-
линчээр уян сеткилдиг композитор
афганчы эжи-биле чурттап эрткен.
Ол дайын уржуу эвес болза, олар
бөгүн кады чурттап олар турган.
Дайын-чаадан өөнүң ишти дириг
ээп келзе-даа, ол дайынның уржуу
ийи аныяк кижини чарлыр ужу-
га таварыштырган. Ынчалза-даа
олар ийи оолду чырык черге
чаяап бодараткан. Алена Иомужап

ам кырган-ава апарган. Улуг оглу
Романың өпөязы аваның чүрээр-
де арткан аарышкылыг балыгны
намдадып чоруур. Он ажыг чыл
бурунгаар Алена Георгиевнаның
ийи-үш хар аразында чаш огу
көдээ аалга тургаш, өрт айыыл-
халавындан амы-тынындан чарыл-
ган. Чараш аялгалар бижип, чараш
ырлар чогаадып, чараш күзелдер
бодап чораан ие кижиге ол кор-
гунчуг ажыг-шүжүг кайы хире аар
согуг болганын чүнүң-биле хем-
чээр боор. Ол аарышкының сар-
гып келирин хензиг када-даа бол,
уттуксааш, ышкыналган хөрөк-чү-
ректи базырар дээш, «ажыг сугну»
эм бодай бээриниң ужуру ында.

Амыдыралда Алена Иомужап
дыка ат сеткилдиг, аажы-чаңы
бүдүштүг, хүндүлээчел, чырык
сеткилдиг кижичок. Кижичок чүү-хөө
сактып, кандыг-бир болуушкун
чугаалаарга, хөөктүрүп, көгүдүп,
көзөп оргаш дыңнаар, баарын ка-
дыр каттырар. Башкызы Анатолий
Сергеевич Серен бир катап сцена-
дан: «Кызылдың уран чүүл учили-
щезин чээрби чыл болгаш доос-
каш, диплом алган кара чаңгыс
кижичок бо-дур — Алена Иомужап»
— дээрге база-ла баарын кадыр
каттырар де.

Юбилейлиг концертке белет-
келди эш-өөрү дыка деткижи,
кылчып турар. Оларның бирээзи
— журналист эживис Татьяна Да-
ниловна Байынды. Бо ийи эжишкы
кажан-даа чарлыр эвес. Сөзүн
ээлээр, соругдаанын чедип алыр
деп улус бо-дур. Алена Георгиев-
наның ырыларының чыындызын
чырыкче белеткел турар болду-
лар. Чогаалчы эштеривис оларны
мынчаар адаар: Радио-Таня, Аял-
га-Алена.

Чурттаар оран-сава чогуңдан
композитор төрелдериниң бажың-
нарынга ноталарын, ырыларының
сөстөрүн — бар-чок архивин чи-
дирип шаг болган. Хатка-чаъска
та чеже аялгалары үрелип, читкен
чүве. Ынак баянын кладовкага
шыгжап каарга, өл-шыкка чүү-даа
санчок кылдыр үрелип калган деп
орар чораан. Салым-чаяанныг ком-
позиторга чурттаар, ажилдаарын-
га таарымчалыг бажың-балгат тур-
ган болза, ол та чеже аялгаларны
чогаадып каапкан турар ыйнаан.
Амгы шагының аныяктарының-би-
ле деңнээрге, Алена Иомужаптың
аялгалары чончу, чингине тыва. А
чингине тыва чүүл бүрүзү, ылаң-
гыя аялга — өртөк чок эртин-дир.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Татьяна БАЙЫНДЫНЫҢ
тырттырган чуруу.

Школа амыдыралы

БИЧИИ ШИНЧИЛЕКЧИЛЕР

өөредилгениң
не стандарттарын
ары — өөредилге
ерлери бүрүзүнүң
башкының кол
и. Ооң иштин-
өөредилгениң кол
икыны — эге
өөреникчизин
ге чаңчыктыра-

өөренириниң чаңчыл-
эртем чедип алыры-
ер тепкижи» болур.
н чаңчылдарын хевир-
чии шинчилел ажылы
кур-дузалыг. Уруг чаа
у дилеп тывар. Өөре-
лигн тып, чедип аар
а херек медээлерни
а болгаш чыыр, даап
ы болгаш түңнелди
р. Башкының сорулга-
шын угланышкынны
рар, бергедей берген
дузалажыр болгаш

Амгы үеде ол ажылды эге
класс өөреникчилеринге бичии
төлөвилелдер кылдырар арга-биле
боттандырып турар. Уругнуң мур-
нунга мындыг айтырыглар тургус-
тунуп кээр болгаш уруг ону билген
турар:

1. Амгы үеде шийтпирлеттин-
мейн турар байдал (проблема).
(Бир эвес багай болза, ону эки
талаже шийтпирлеп болур бе? Ба-
гай болуп турарының чылдагааны
чүдел?). Ону өскертир талазы-биле
дүрген болгаш тода сорулганы
уруг бодунуң мурнунга салыр. Со-
рулганы чедип алгаш, кандыг
түңнел үндүрерин уруг даап бо-
даар ужурулуг (гипотеза).

2. Салган сорулганы чедип
алыр дээш кандыг аргаларны, кан-
дыг орукту шилип алырыл? Кайы-
зын шилип алырыл?

3. Шинчилелди кылдып, херек

гуур практиктиг ажылды, дуржул-
ганы кылыр.

4.Түңнелин сайгарып көөр.
Ажылдың түңнели салган сорул-
га-биле дүгжүп турарын сайгарып
көөр.

5.Долгандыр турар эш-өөрүн-
ге, башкыларынга ажылының чо-
рудуун, түңнелин көргүзүп илет-
кээр.

Шинчилел ажылын (башкының
удуртулгазы-биле) уруг чааскаан
кылып болур. Бир эжи-биле кады
демнежи кылып болур. А элээр
хөй уругларның (4-5 хире) бөлүү
база кылып болур.

Мындыг хевирлиг «Мен — шин-
чилекчи мен» деп мөөрей Суг-
Аксы ортумак школазының эге
класс өөреникчилериниң ортузун-
га болуп эрткен. Аңаа школаның
3-4 класының өөреникчилери ки-
ришкен. Бичии шинчилел ажылын

орус дыл, сан эртеми база долган-
дыр турар хүрээлел. Ниитизи-биле
14 бичии шинчилекчи мөөрейге
киришкен. Угланышкын аайы-
биле дараазында уруглар тии-
лекчилер болган: 3 «а» класстың
өөреникчилери (башкызы А.Ч. Он-
дар) Отчугаш Монгуш долгандыр
турар хүрээлелге, Даяна Донгак
орус дылга; 4 «в» класстың өөре-
никчилери (башкызы У.Ю. Ондар),
Аюша Ооржак сан эртеминге,
Ая Ховалыг долгандыр турар хү-
рээлелге; 4 «б» класстың өөреник-
чизи Венера Ондар (башкызы Д.С.
Тюлюш) орус дылдың уран ном-
чулгазынга; 3 «в» класстың өөре-
никчизи Кежиктиг Куулар (баш-
кызы Ш.Б. Монгуш) сан эртеминге
шылгарааннар.

Дараазында уруглар база шаң-
налдыг черлерни ээлээр: 3 «б»
класстың өөреникчилери Диана
«Суг — амыдыралдың үн-

дезини» деп ажылы-биле, Начын
Камзаров — «Геометриялиг фигу-
ралар» (башкызы Ч.У.Д. Монгуш),
4 «а» класстың өөреникчилери
Сайдана Хомушку орус дылда, До-
лума бойдус эртеминде ажилда-
ры-биле (башкызы А.С. Монгуш).

Уруглар боттарының шилип
алган темазын чогаадыкчы езу-
биле шинчилээр. Ая Ховалыг
«Ыдыктыг ыяш» деп ажылын амы-
дырал-биле холбал, боттарының
төрөл аймааның хөй чылдарның
дургузунда тел ыяшты дагып чо-
руурунун езу-чаңчылын көргүскен.

4 «б» класстың өөреникчизи
Венера Ондар Сергей Есенин-
ниң «Хадың» деп шүлүүн аянын
номчуп, кышкы хадыңның ову-
хевирин шүлүкчү чечен сөстүн
аргаларын ажыглап көргүскенин
база хадыңны Россияның онзала-
нып ылгалыр демдээ дээрзин, оон
шаанда болгаш амгы үеде ажыг-
лалының дугайында, ону камнаар
дугайында ажылынга бижээр.

Долзатмаа ТЮЛЮШ,
дээди категорияның эге
класс башкызы.
Суг-Аксы суур.

Бистиң эргим, хүндүткелдиг,
ынак кернивис **Елена Кызыл-ооловна Шойбулдун** чырык
адынга турсааттым.

Аныяк-чаш назынында
Чоннун кагаш чоруй бардың,
Адың мөңгө артып калган.
Чоктанчыг-дыр, күжүр керним.

Хайлыг аарыг сени бүрүн аспапкаш,
Канчаарга-даа хайралдыг
Улузундан хунаал алды.

Харлыг кыштың ажыг, соок чывары-даа
Керним сени доктаадып-даа шыдавады.
Бажыңга чеде бээр мен.
Аштыг-чемниг уткуп келир керним чордун.
Сакты бергеш, чеде бээр мен,
Сагымны часкарыпкаш,
Сүме кадар керним чордун.
Керним сени бодал кээрге,
Угаанымдан, сагымдан үнмес болдун.
Хөрек-чүрээм чайгаар ыстап саргып чору.
Хөөкүй бодум караам

чажын ижип ор мен.

Улус чоннун хүндүткелдиг башкызы бооп,
Уттундурбас кезээ мөңгө артып каар сен.
Дээрде чыраан сылдыс болуп

хуулуп алгаш,

Делгем черден чоннун

харап чыдар боор сен.

Чевег-хөөрүн өргөзү болзун,
Черниң довраа шуглаң болзун,
Төнмес уйгуң мөңгө болзун,
Сеткилимден күзеп артым.

Зоя Шойбуловна Даржай.

Хандагайты суур.

Садып турар

Чаагайжыды туткан дөрт өрээл-
диг бажыңны садып тур мен.

Харылзажыр телефону:

8923-385-71-75.

Кызыл хоорайда, төп черде 1
өрээл квартираны 1.350 рубльге
садып тур мен. Документилери бе-
лен, хостаттыңан. Ипотекага база
болур.

Харылзажыр телефону:

8923-383-23-16.

Күш чок деп санаар

Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал ортумаг школазы-
нын 2010 чылда **Кан-кыс Николаевна ОНДАРНЫҢ**
адынга тывыскан 17 АБ 0004479 дугаарлыг аттестат-
тың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп са-
наар.

Эрзин кожуунун Нарын суурда чурттап турар
Александра Кыргысовна ИДАМНЫҢ адынга 2005
чылдын апрель 11-де тывыскан сериязы В № 2770231
дугаарлыг күш-ажылдың хоочуну деп шынзылганың
читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Извещение

В администрацию муниципального района «Бай-
Тайгинский» кожуун Республики Тыва» поступило
заявление от гражданки **Хертек Розы Багай-оолов-
ны** о предоставлении в аренду земельных участков из
земель сельскохозяйственного назначения:

— с кадастровым номером: 17:01:0901003:5, распо-
ложенного по адресу Республика Тыва, Бай-Тайгинский
кожуун, с. Кызыл-Даг, урочище Терек-Оруу, с общей
площадью 110001,00 кв.м., для сельскохозяйственно-
го использования;

— с кадастровым номером: 17:01:0901003:6, распо-
ложенного по адресу Республика Тыва, Бай-Тайгинский
кожуун, с. Кызыл-Даг, урочище Терек-Оруу, с общей
площадью 110000,00 кв.м., для ведения животновод-
ства;

В рамках действующего законодательства адми-
нистрация муниципального района «Бай-Тайгинский
кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня
опубликования данной информации принимает пись-
менные возражения поданным заявлениям по адресу:
Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли,
ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 208.

В администрацию муниципального района «Чаа-
Хольский кожуун Республики Тыва» поступило заявле-
ние от гр. **Сундуй Александра Александровича**, вх.
№ 170149 от 22.01.2013г. о предоставлении земель-
ного участка, общей площадью 1324 кв.м., на праве
аренды сроком на 5 (пять) лет, под индивидуальное
жилое строительство, расположенный по адресным
ориентирам: Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун,
с. Булун-Терек, ул. Докпут Монгуш 15 «А».

В рамках действующего законодательства адми-
нистрация муниципального района «Чаа-Хольский
кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня
опубликования данной информации принимает пись-
менные возражения по данным заявлениям по адресу
Ленина 8.

Байыр чедиришишкини

Хүндүлүг **Валерий**
Людупович!

Частың эгези, март 2-де,
60 харлаан юбилейиңер-биле
дөргүл-төрелиңер, ажы-төлүңер
дөгеревис сеткиливис ханызыңдан
изиг байыр чедирип тур бис!

Бай-Тайга кожуунун «Хүнчү-
геш» ясли-сады болгаш Кызыл-
Даг ортумаг школазында хөй чыл-
дарда ыры-хөгжүм башкызы бооп
ажылдап, суурувуста база бир эн
хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи болуп чорууруңарга чору-
бис. Ынчангаш дараазында одуругларны бараалгаттывыс!

Төрүттүңен хүнүңерде
Дөгеревис байыр дудуп,
Аас-кежик, кадыкшылды,
Ам-даа хөй чыл чурттаарыңны
Күзевишаан, мөгейдивис!
Хүлүмүрээрн шырай-арның,
Хөглүг-баштак аажы-чаңың,

Хөгжүм үдеп, ырлай бээр
Хөңнүвүстү өөртүп чорууң

Уйнуктарың, уруг-дарыың
Углап-баштап кижизит-те
Улус чонга хүндүткелдиң
Улам өзүп непертезини!

**Хүндүткел-биле: ажы-төлү, үй-
күдээлери, кенээттери база Зоя Салчаковна**

Алдын хүнүн, аваларны алгап-йөрээп,
Аян ырын ырлап чоруур эживиске
Аас-кежик, кадыкшылды, өөрүшкүнү,
Ажылыңга чедиришишкини күзеп ор бис.

Бо байыр чедиришишкиниң төлөптиг кижиги бистиң эживис
Бавун-ооловна БЮРБЮ-дүр. Оң февраль 28-те төрүттүң
Ол хөй чылдарың дургузунда «Шын» солунга чагаа килдик
респондентизи болуп ажылдап турган, амгы үеде Кызыл хо-
кара көрбестер ниитилелиниң даргазы болуп ажылдап чоруу
сергек, тура-соруктуг эживисти кайгап ханмас бис. Кезээ
хөлүгү, баштак. «Шын» солунга ажылдап тургаш, «Солуну»
гадага киржип, кезивээр кожууну чок кижиги. Кандыг-даа ү-
ундаравас, эш-өөрүн деткип чоруур. Ол — 1 кыстың, 2 оолду
5 чаштарны кырган-авазы. Муңгаралда, өөрүшкүдө чөлөңгү
чоруур өөнүң ээзи Хаян-Хүрбе Тюлюшович Бюрбю — баш-
гыбыжы, кезээде чанында, кожа. Эргим эживис Ирина Бавун-
сенээ каң дег кадыкшылды, амыдырал-чуртталгаңга аас-ке-
зеп, сүлдөң бедик, шупту чүве тергини эки болзун.

Эштери: **Е.М. Барыска, В.Б. Монгуш, Е.О. Сав**

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим, ынак ачавыс, энерелдиг кырган-ачавыс, хүн-
акывыс, честевис, даайывыс, Эрзин кожуунун хүндүлүг чурт
Идамчап Федор КАГАНОВИЧНИ сөөлүгү орукче үдээринге
сеткилинден дузалашкан Тыва Республиканың Баштыңы Ш.З.
оолга, Чазак Даргазының оралакчыларыңа, Дээди Хуралдың
К.Т.Даваага, Дээди Хуралдың депутаттарыңа, Тыва Республи-
ка СИН-ниң эргелелиңге, Эрзин, Улуг-Хем, Бай-Тайга кожууннарда
төрелдеривиске, Бай-Даг болгаш Эрзинниң ортумаг школалары-
кылар коллективтеринге, Кызылда, Ак-Туругда болгаш Барыы-
те кудаларывыска, уругларывыс эштери Елена Ключевага болгаш
Тановага, оолдарының эш-өөрү, чаңгысклассчыларыңа, Эрзин м-
ден Омак башкыга, хуу сайгарлыкчы Андрей Самбууга болгаш
шүжүүвүстү үлөжип келген шупту эш-өөрүвүске, дөргүл-төрелде
болгаш эриг сеткилдиг чонувуска улуу-биле четтиргенивисти и-
буяңныг ачы-дузасы уттундурбас, оларга хөй катап буян-кежик
эглип келир болзун деп йөрээдивис.

**Өөнүң ишти, оолдары болгаш чоок төрел-
өмүнээзинден**

Россия Федерациязының кадык камгалалының тергини, Рос-
дациязының Кадык камгалал яамызының дүрген дуза чеди-
перт чөвүлелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың алдарлыг эмчи
Республиканың үлөргүл күш-ажыл хөрек демдээниң эдилекчи
ажылдың хоочуну **Чечек Бавуковна ДАВАА** үр эвес аарааш
өртемчейден чарлып чорутканының кажыыдалын үлөжип кел-
чонувуска, Кызыл хоорайның дүрген дуза чедирер станциязын
Республиканың Чазаанга, Тываның Кадык камгалал яамызын
хоорайның чагыргазыңа, Сүт-Хөл кожуунун чагыргазыңа, Тыва
ликаның Арбитраж судунга, «Енисей М-54» федералдыг орук
«Челээш» кафениң ажылдакчыларыңа, «Кызыл хоорайның по-
казы» ТР-ниң КБКА, «Республиканың консультация-диагности-
клиниказы» ТР-ниң КБКА, «1 дугаар божудулга бажыңы» ТР-ниң
«Стоматология поликлиниказы» ТР-ниң КБКА, «Хан кудар
ТР-ниң КБКА черлеринден эмчилерге, Сүт-Хөл, Өвүр кожуунуң
Алдан-Маадыр суурдан келген эмчи эштеринге, чаңгысклассчы
чаңгыскурсчуларыңа, кудаларыңа, эш-өөрүңге, дөргүл-төрелде
четтиргенивисти илереттивис.

Уруглары, акы-чы

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыңан харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энерге-
тиктөр мкр, 13-те 4 каът
тууйбу бажың. Бажың
ажыглалга дужааттыңан.

«Ажаалга банкызы» ААН
таварыштыр ипотекага ап
болур.

Каш базым черде быжыг
гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алы-
ры — амгы үениң экономиказының
турум эвес байдалдарында силер-
ниң акшаңарны камгалап алырының
эң эки аргазы-дыр.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энерге- тиктөр мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
хүлээп алышыкчын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура,
өөредилге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09,
реклама килдизи — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77,
тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8460. Чагыт 25. Номериң парламгаже дужаганы: график
езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
цияларга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республикага
биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээр. Херек-
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парламаттыңан материалдарны авторларының бодалдары редак-
цияга туржуу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа факт-
дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.